

פירוש הלשוניות

הגמרא תירצה על קושיית רב דימי כי יש סברא מיוחדת לומר שבתמורה אין פטור של 'לאו הניתק לעשה'. חזרה הגמרא והקשתה מכך שלגבי כהן המגרש את אנוסתו אין את הסברא הזו, ובכל זאת אין בו את הפטור של לאו הניתק לעשה. תירצה הגמרא כי לגבי כהן המגרש את אנוסתו יש סברא מיוחדת שונה שמחמתה אין לו פטור של 'לאו הניתק לעשה'.

נחלקו הלשוניות מהן הסברות המבטלות את הכלל של 'לאו הניתק לעשה', בתירוץ הקושיה הראשונה ובתירוץ הקושיה השניה.

תירוץ הקושיה הראשונה: יש סברא מיוחדת לגבי איסור תמורה לומר שאין בו פטור של 'לאו הניתק לעשה', ולכן הממיר חייב מלקות. **בלשון הראשונה** סברת החיוב היא בכך שבתמורה נאמרו שני לאוים – 'לא יחליפנו ולא ימיר אותו', ולפיכך אין את הפטור של 'לאו הניתק לעשה'. **בלשון השניה** סברת החיוב היא בכך שתמורה הינה לאו השוה בכל, לעומת האיסור להקדים תרומה לביכורים שאינו לאו השוה בכל.

מה פשר הביטוי בלשון השניה 'לאו השוה בכל'?

רש"י פירש "דכולי עלמא אסירי להמיר", משמע שהאיסור להקדים תרומה לביכורים אין 'כולי עלמא' מצווים עליו, וצריך לברר מי הם אלו שאינם מצווים בלאו זה. שטמ"ק אות כא הוסיף בדברי רש"י "אבל לאו דלא תאחר לא הוי אלא לישראל דמפריש מעשר ראשון". בדומה לכך כתב הגר"א בהגהות החדשות "אבל תרומה ליתיה בכהן". דברים אלו נראים תמוהים שהרי פשוט וידוע שגם כהן מחויב בהפרשת תרומה ומעשרות, ואם כן לכאורה מחויב גם בהקדמת ביכורים לתרומה. ראה בהערות על רש"י מה שכתבנו ליישב קושיה זו.

ראשונים אחרים (רגמ"ה כאן, רמב"ם הלכות תמורה פ"א ה"א, סמ"ג ל"ת שמ"ה) פירשו באופן שונה את הביטוי 'לאו השוה בכל', וזה לשון רגמ"ה: "דהכל אסורין להמיר לכתחילה, ועשה דידיה ואם המר ימיר אינו שוה בכל דליתיה בציבור ושותפין דאין עושין תמורה אפילו דיעבד, הלכך לא אלים עשה דידיה לאפוקי מן לאו ששוה בכל". כלומר, בענין תמורה יש מי שמחויב בלאו ולא בעשה – אלו ציבור ושותפין שנאסר עליהם להמיר אך אין בכוחם להחיל קדושת תמורה. וכיון שהעשה אינו נוהג בכל אופני הלאו, אין בכוחו לפטור ממלקות.

תירוץ הקושיה השניה: יש סברא מיוחדת לגבי כהן שגירש את אנוסתו אחרי שנשאה, לומר שאין בו פטור של 'לאו הניתק לעשה', ולכן הכהן המגרש חייב מלקות. סברת החיוב היא בכך שהתורה ריבתה בכהנים עוד מצוות. בכל מקורות הלשון הראשונה ובחלק ממקורות הלשון השניה נוספו בתירוץ הגמרא תיבות ביאור: 'כהנים טעמא אחרינא הוא'. בשאר מקורות הלשון השניה כתוב 'עמא' במקום 'טעמא'. [ראה בשינויי נוסחאות (במהדורה השלמה) את מקורות הנוסחאות ואת הגרסאות המדויקות].

מפירוש רש"י ורגמ"ה נראה כי הבינו שאין חילוק בין הגרסאות אלא שתיהן מתפרשות בדרך אחת שיש להחמיר בכהנים ולחייבם כאן מלקות אפילו בלאו הניתק לעשה. חומרא זו נלמדת מכך שבשאר מצוות התורה החמירה בכהנים יותר מבישראל.

פירושים נוספים נאמרו לתירוץ הגמרא על הקושיה השניה, ופירושים אלו אינם תואמים לשתי הגרסאות אלא לאחת מהן. תוס' פירשו כי סברת החיוב בענייננו היא מכך שלגבי כהן התורה הפקיעה את העשה להחזיר את אנוסתו שגירשה, על ידי שאסרה על הכהן לשאת גרושה. מטעם זה אין לכהן פטור של 'לאו הניתק לעשה'²⁹. הסבר זה מתיישב רק לפי הגירסה 'טעמא אחרינא' ולא לפי הגירסה 'עמא אחרינא' שהרי לא הביאו תוס' כלל לביאורם את ענין זה שהכהנים הינם קבוצה נפרדת. מ'דיבור המתחיל' של תוס' נראה לכאורה כי לא גרסו כלל את התיבות 'טעמא/עמא אחרינא הוא'.

²⁹ אך במקדים תרומה לביכורים יש פטור של 'לאו הניתק לעשה' אפילו אם בציור זה אין העשה נוהג [כפי שכתבו תוס' ד"ה הרי, כי עשה זה אינו נוהג בביכורים כיוון שלא נאמר בהם], מפני שביצור זה לא התורה הפקיעה את העשה אלא מאליו אינו נוהג.

נפקא מינה בין הלשונות

ראה בספר פירושים וחיידושים שדן בנפקא מינה שבין הלשונות.

סימן יג [ה ע"א]

הקדמה

נחלקו אב"י ורבא לגבי 'אי עביד': לדעת אב"י 'אי עביד' – מהני', לדעת רבא 'אי עביד' – לא מהני'. פירוש, נחלקו אב"י ורבא לגבי מי שעשה [-עביד] מעשה האמור להחיל איזה דין, אך עשה את המעשה באיסור; האם חל הדין [-מהני] על ידי המעשה, או שהעבירה שבמעשה מעכבת, והדין אינו חל [-לא מהני]. בסוגייתנו מביאה הגמרא מקורות רבים לנסות להוכיח כדעת אב"י או כדעת רבא. הראיה הראשונה הינה מן הברייתא האומרת כי ישראל שאנס אשה ואחר כך נשאה [כפי המצוה 'ולו תהיה לאשה'] ושוב עבר וגירשה, הרי דינו שצריך להחזיר אותה לאשה ואין עליו חיוב מלקות.

ואלו דברי הגמרא:

לשון ראשונה

מיתיבי אונס שגירש, אם ישראל הוא מחזיר ואינו לוקה, ואי אמרת כיון דעבר אמירא דרחמנא לקי, הא נמי לילקי, תיובתא דרבא. אמר לך שאני התם דאמר קרא כל ימיו, כל ימיו בעמוד והחזיר. ולאב"י אי לאו דאמר רחמנא כל ימיו, הוה אמינא איסורא הוא דעבר ליה, אי בעי ליהדר ואי בעי לא ליהדר, קמ"ל.

לשון שניה

מיתיבי אונס שגירש, אם ישראל הוא מחזיר ואינו לוקה, ואם כהן הוא לוקה ואינו מחזיר. קתני אם ישראל הוא מחזיר, תיובתא דאב"י. שאני התם, דרחמנא אמר כל ימיו, כל ימיו בעמוד והחזיר. ורבא אמר לך אי לא כתב רחמנא כל ימיו, הוה אמינא לילקי וליהדר דהוה ליה לאו גרידא, דכתיב לא יוכל לשלחה; אהכי כתב קרא כל ימיו לשווייה לאונס ללא תעשה שניתק לעשה, דאיז לוקין עליו.

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה: בראשונים: תוספות. בכתבי היד: פריז, מינכן.

מקורות הלשון השניה: כת"י ניו יורק. בכת"י זה שרדה הלשון השניה ולא ניתן לדעת האם הייתה קיימת שם גם הלשון הראשונה.

מקורות לשתי הלשוניות: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, רגמ"ה, פירוש אחד הראשונים. בכתבי היד: פלורנץ, וטיקן 119, וטיקן 120 [בכת"י זה סדר הלשוניות הפוך]. השטמ"ק אות ב כתב בשם הגליון <לגבי הלשון השניה 'בקצת ספרים איתא ובקצת ליתיה'.

פירוש הלשוניות

לפי הלשון הראשונה המקשן הבין כי ההנחה הפשוטה היא שהגירושין חלים [ראה בתוס' מה המקור לכך], וכן פשוט שהמגרש צריך להחזיר את גרושתו [ראה בהערה 32 מה המקור לכך]; אך חיוב המלקות למי שהחזיר [או יכול להחזיר], יהיה תלוי בסברא האם יש חיוב מלקות למי שעבר על התורה ומעשהו לא חל, כיוון שגם בענייננו יש להתייחס כאילו לא חלה עבירת הגירושין שהרי יכול המגרש להחזיר את גרושתו³⁰. מכך שהברייתא פוטרת את המגרש ממלקות הוכיח המקשן כדעת אביי שאין חיוב מלקות למי שמעשה העברה שלו לא החיל את החלות של העבירה. התרצן נקט בתחילה כסברת המקשן ותירץ שלדעת רבא יש לימוד מיוחד מן התיבות 'כל ימיו' לומר שיש מצוות עשה להחזיר את אנוסתו שגירשה³¹. לאחר מכן הוסיפה הגמרא כי לדעת אביי ההנחה הפשוטה היא שהגירושין חלים והמגרש אינו צריך להחזיר את גרושתו, על כן נצרך הפסוק 'כל ימיו' לחייב את המגרש להחזיר³².

לפי הלשון השניה המקשן הבין כי ההנחה הפשוטה היא שעצם חיוב ההחזרה תלוי במחלוקת האם 'אי עביד – מהני'. כלומר, אם בשאר המצוות נתנה התורה כח ביד האדם להחיל חלות על ידי עבירה, מסתבר שגם כאן התורה לא חייבה את המגרש להחזיר; ואם בשאר מצוות לא נתנה התורה כח ביד האדם להחיל חלות על ידי עבירה, מסתבר שגם כאן התורה חייבה את המגרש להחזיר. בברייתא מבואר כי המגרש חייב להחזיר, ומכך הוכיח המקשן כדעת רבא. התרצן לא התווכח בסברא, אלא הביא שיש לימוד מן התיבות 'כל ימיו' לחייב להחזיר. על כך הוסיפה הגמרא כי רבא נצרך לתיבות אלו כדי לפטור את המגרש ממלקות³³.

³⁰ רש"י כתב 'יכול להחזירה' והגר"א הגיה 'חייב להחזירה', מפני שסבר הגר"א כי לא די ביכולתו להחזיר ורק החיוב להחזיר מחשיב את עבירת גירושין כאילו לא חלה.

³¹ תוס' הסבירו שהלימוד הוא רק שיש עשה מיוחד להחזיר את גרושתו, וממילא יש פטור של 'לאו הניתק לעשה'; אולם רש"י כתב שהפטור כאן הוא מחמת שהמגרש כלל לא עבר על לאו, והלאו הוא רק למי ששילחה ולא החזירה כל ימיו.

³² מפשטות הגמרא משמע כי לימוד זה התחדש רק עכשיו, ולפני כן היה מקור שונה לחיוב החזרה. אכן תוס' כתבו בפירוש שכבר המקשן ידע שחיוב החזרה נלמד מהפסוק 'כל ימיו' [אך סברה הגמרא שאין זה נכנס לגדרי 'לאו הניתק לעשה']. לדברי תוס' יוצא כי מה שהגמרא הביאה לימוד זה בסוף הסוגיה, אין זה חידוש שהתחדש אחרי דברי התרצן, אלא רצתה הגמרא לכתוב בפירוש דבר שהיה ידוע כבר מתחילת הסוגיה. על פי הגירסה בפירוש רש"י שלפנינו אשר הבאנו בהערה 30 אפשר לומר ביאור נוסף, והוא שבאמת לדעת המקשן אין חיוב מדאורייתא להחזיר שכן כתב רש"י 'יכול להחזירה', ויש רק הדרכה נכונה או חיוב מדרבנן להחזיר את אנוסתו אחרי שגירשה. [משמע ברש"י כי זו רק הוה אמינא, אך למסקנת הגמרא צריך חיוב החזרה גמור כדי להגדיר את עבירת הגירושין כאילו לא חלה ולפטור את המגרש ממלקות]. מדברי רש"י על פי הגהת הגר"א יוצאת דרך נוספת, שגם לדעת המקשן יש חיוב להחזיר אך סובר המקשן שחיוב זה הינו אפילו לולי הפסוק 'כל ימיו'. נראה כי חיוב זה הינו מכח המצוה הראשונה 'ולו תהיה לאשה', ואין המצוה נפקעת על ידי הנישואין והגירושין. כפי ההסבר האחרון היא סברת הלשון השניה [לשיטת רבא] האומרת כי גם ללא לימוד יש חיוב החזרה.

³³ יש לדון, לפי דעת המקשן [הסובר כרבא] מהו מקורו של רבא לפטור את המגרש ממלקות. לכאורה יש שתי אפשרויות: [א]. הפטור הוא מן תיבות הפסוק 'כל ימיו', [ואף שהגמרא אמרה זאת רק בסוף, יתכן כי בסוף הסוגיה הגמרא אומרת בפירוש את מה שהיה ידוע קודם לכן, כפי שכתבנו בהערה 32 לפי שיטת התוס' בלשון הראשונה]. [ב]. הפטור הוא ממקור אחר.

שתי האפשרויות מוקשות. על האפשרות הראשונה יש להקשות שאם ידע המקשן שהתיבות 'כל ימיו' מדברות על חיוב החזרה [אלא שמסבירם לפי שיטת רבא על פטורו של המחזיר ממלקות], יכל גם לידע מעצמו שאביי ילמד מהפסוק את עצם חיוב החזרה. על האפשרות השניה יש להקשות מכך שבלשון הראשונה משמע שלפי שיטת רבא אין מקור אחר לפטור את המגרש ממלקות אלא התיבות 'כל ימיו'. נראה שבאמת שתי האפשרויות הנ"ל אינן נכונות אלא אפשרות שלישית ממוצעת בין שתיהן, והיא שלמקשן לא היה כלל מקור לפטור ממלקות, ואין באחריות המקשן לבאר את כל הברייתא.

סימן יד [ה ע"א]

הקדמה

הוקשה לגמרא [על שיטת אביי], מפני מה הוצרכה התורה לכתוב 'ולא תשאו עליו חטא', לגבי התורם מן הרע על היפה. מתרצת הגמרא כי לולי הפסוק, אזי הייתה 'הוה אמינא' כזו:

לשון שניה

הוה אמינא חט נמי לא אית ביה (אי הכי) [אהכי] כתב חטא.

לשון ראשונה

הוה אמינא הכי אמר רחמנא עביד מצוה מן המובחר, ואי לא עביד חוטא לא מיקרי, קמ"ל.

מקורות הלשוניות

מקורות לשון ראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, פירוש אחד הראשונים. [אמנם המשך הפירוש בחיבור זה מטושטש, ויתכן מאד שהיה כתוב שם גם את הלשון השניה]. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות לשון שניה: גליון פלורנץ.

פירוש הלשונות

הגמרא מתרצת כי לולי הפסוק 'ולא תשאו עליו חטא', היינו סבורים כי העובר על ההלכה להפריש מן המובחר אינו נקרא חוטא. לכן צריך הפסוק להשמיענו כי העובר על הלכה זו נקרא חוטא. בלשון הראשונה נוספו עוד כמה תיבות ביאור שלולי הפסוק היינו סבורים שההלכה הנזכרת הינה רק 'מצוה מן המובחר'.

יש להסתפק בכוונת הסוגיה. אפשרות אחת היא לומר שללא הפסוק 'ולא תשאו עליו חטא' היינו אומרים שההלכה להפריש מן היפה אינה בגדר מצוות עשה גמורה, והפסוק משמיענו שהיא מצוות עשה גמורה. אפשרות שניה היא לומר שללא הפסוק היינו אומרים שהלכה זו היא מצוות עשה רגילה, והפסוק משמיענו שהיא מצוות עשה יותר חמורה ממצוה רגילה. יש מקום לומר שפירוש הלשון הראשונה הוא כאפשרות הראשונה, ופירוש הלשון השניה הוא כאפשרות השניה³⁴.

נפקא מינה בין הלשונות

אם נכונה ההשערה שבסוף 'פירוש הלשונות', נחלקן הלשונות מהי דרגת החומרה של ההלכה המחייבת להפריש מן המובחר. ועדיין לא התפרשה ה'נפקא מינה' המעשית שבין דרגות החיוב השונות.

³⁴ בספר מלאכת חושב פירש כאפשרות הראשונה.

סימן טו [ה ע"א]

הקדמה

נאמר בפרשת קרח 'כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן ראשיתם אשר יתנו ליקוק לך נתתים'. הוקשה לגמרא [לפי שיטת רבא] מפני מה הוצרכה התורה לכתוב את התיבה 'ראשיתם'. תירצה הגמרא כי לולי תיבה זו היה מובן מהפסוק כי הדין להפריש דווקא ממין על מינו קובע רק שיצהר הינו מין שונה מתירוש ודגן, ואין להפריש מיצהר על תירוש ודגן או מתירוש ודגן על יצהר. אך לגבי תירוש ודגן עצמם היתה 'הוה אמינא' כזו:

לשון ראשונה

אבל תירוש ודגן דגן ודגן דחד חלב
 כתיב בהו, כי תרים מהאי אהאי לא
 לקי, כתב רחמנא ראשית ליתן חלב
 לזה וחלב לזה.

לשון שניה

הא תירוש ודגן דחד חלב כתיב בהו
 תרים מהאי אהאי, כתב רחמנא
 ראשית.

מקורות הלשוניות

מקורות ללשון הראשונה: בראשונים: פירוש אחד הראשונים. בכתבי היד: מינכן.
מקורות ללשון השניה: בראשונים: רש"י, תוס' בכורות נד ע"ב ד"ה אמר [לא סימנתי עדיין שנו"ס]. שטמ"ק.
 בכתבי היד: וטיקן 120. [כמה משינויי הלשון בשטמ"ק ובכתה"י דומים דווקא ללשון הראשונה].
מקורות לשתי הלשוניות: נוסח הדפוס. בכתבי היד: פלורנץ, פריז, וטיקן 119.
מקורות נוספים: בכת"י ניו יורק שרדו רק התיבות "ראשיתם ליתן ראשית לזה וראשית לזה".